

ВСТУП

Для початку я розповім вам дві історії.

«Секретні лабораторії США з виготовлення біологічної зброї? Серйозно?» Кілька секунд мені знадобилося, аби опанувати себе й не розсміятися. Ще й не поцікавитися станом психічного здоров'я співрозмовника. Набувши серйозного вигляду, я дав можливість кореспонденту одного з найбільших телеканалів України повторити своє запитання.

Це був квітень 2020 року. Спілкувалися ми на другому поверсі непримітної адміністративної будівлі на київському Подолі, де розташований Центр громадського здоров'я України. Поверхом нижче була розміщена референс-лабораторія... простіше кажучи, перша в Україні лабораторія, яка самостійно могла встановлювати результати аналізів на предмет зараження людей коронавірусом COVID-19. Звісно, після пандемії в наше життя увірвалась подія, на тлі якої вірус став чимось другорядним. Війна. Але надайте цьому значення. Тут є те, що, як ниткою, скріплює обидві події.

У той час мені довелося працювати в одному з кризових штабів, який тоді якраз розміщувався в ЦГЗ. Це була одна із тих точок, де люди намагалися дати раду кризі, що вразила всю планету. На рівні своєї країни. Я був консультантом з кризових комунікацій у перші місяці розповсюдження COVID-19 в Україні. Працював за угодою з однією з міжнародних організацій.

Того дня до ЦГЗ без попередження прибула знімальна група, яка займалася... пошуком секретних біолабораторій США. Це був не перший випадок в історії України, коли журналісти поважних телеканалів та видань намагалися всерйоз розвивати тему, породжену фейками та дезінформацією. Вже саме формулювання про те, що в країні функціонують лабораторії під іноземним контролем, які створюють біологічну зброю, викликає істеричний сміх. Та, схоже, знімальна група, яка одразу взялася мене знімати й засипати запитаннями, була налаштована серйозно. Звісно, якби щось подібне в Україні й існувало, то я точно не та людина, яка може дати точні відповіді на такі запитання.

Я фахівець зі зв'язків з громадськістю, а не з біобезпеки. Моє завдання було пояснити, чим займається Центр і лабораторія, яка там розташована. Не коментувати теорії змови та дезінформацію.

Насправді лабораторія в Центрі існує, але займається вона, в тому числі, аналізом зразків біологічних матеріалів, що можуть містити різноманітні віруси. Зокрема новий коронавірус, пандемія якого стрімко поширилася у світі. Саме в ту лабораторію на початку розповсюдження хвороби в Україні надходили зразки аналізів наших громадян. Кілька разів мене запитали про американські біолабораторії. Кілька разів мені довелося повторити, що в ЦГЗ розміщена референс-лабораторія. І займається вона зовсім іншим. Схоже, представники телеканалу були розчаровані своїм візитом, який завершився нічим.

Варто сказати, що сюжети про міфічні лабораторії таки вийшли і навіть викликали реакцію в США. Телеканал звинуватили в поширенні дезінформації, що мала **російське коріння** [1]. Для мене цей випадок був комічним, але й симптоматичним. Ситуація набагато серйозніша з огляду на те, якою масштабною насправді є проблема дезінформації в сучасному світі. І для чого потім росія використовувала фейк про американські лабораторії в Україні.

Постановка питання про лабораторії для мене, як і для людей, які читатимуть цю книгу, однозначно смішна. Вона викликає іронію, яка для нас очевидна. Але були на той час люди, для яких усе не настільки очевидно. Які ладні були повірити в те, що іноземна держава створює на території суверенної України біологічну зброю. Не в останню чергу через те, що деякі медіа допомагають їм у це повірити.

Іронічна посмішка — це точно не те, що супроводжує згадку про події в селищі Нові Санжари Полтавської області в лютому 2020 року. Тоді виник серйозний конфлікт через рішення урядових органів розмістити 45 громадян України (за іншими даними — 48) на двотижневу обсервацію. Ці люди прибули з китайського міста Вухань, яке вважалося точкою, звідки хвороба поширилася практично всім світом. Мешканці селища намагалися не допустити доправлення своїх же співгромадян

у санаторій поблизу населеного пункту. Дійшло навіть до силового протистояння з поліцією.

Іронія тут полягає в тому, що ніхто із 45 осіб не був заражений коронавірусом COVID-19. А проте деякі мешканці селища всерйоз були налаштовані зустріти їх як безпосередню загрозу, хоча вона й виявилася уявною. А от протистояння та публікації про цей випадок у світових ЗМІ були якраз реальними. Пізніше стало відомо, що серед людей поширювалися дезінформація та заклики до насильства. А серед учасників протистояння далеко не всі були місцевими. Страх і недовіра посилювалися тим, що остаточної інформації, куди саме повезуть евакуйованих з Китаю людей, не було до останнього моменту.

Саме дезінформація змусила людей, які нічого не знали про вірус, повірити в те, що для них існує загроза. **Дезінформація як інформація, що явно ввела людей в оману**, створила в них викривлене сприйняття реальності.

Люди бояться того, чого не знають і не розуміють. Відсутність достовірної інформації утворює вакуум, який заповнюють дезінформація й теорії змови. Схильність людей до пошуку і сприйняття простих відповідей на складні запитання зовсім не покращує ситуацію, точніше, дуже навіть погіршує. І це актуально не лише для України...

... минуло два роки. Вночі 26 лютого 2022 року я сидів у підвалі одного із навчальних закладів Києва і нервово закривавленими руками збирав отриманий кілька годин тому АКС-74 (одна з модифікацій автомата Калашникова). Це було буквально за півтора-два кілометри від колишнього місця роботи. Зброя старша за мене.

До того я був звичайним менеджером з комунікацій. Працював на двох роботах і вів переговори з видавцем про вихід цієї книги. Першої її версії. 24 лютого о 5 ранку я прокинувся від телефонного дзвінка мого друга, який сказав, що почалася війна. 25 лютого я офіційно став солдатом. Російська армія перетнула український кордон, в тому числі з Білорусі, й рухалася територією України. «Білоруське» угруповання вже було

під Києвом і в самому місті вже відбувалися бої з невеликими групами росіян.

В ту ніч я спав у підвалі на підлозі, встеленій дрібним камінням і з цеглиною під головою, обіймаючи холодний шматок металу, в комплекті до якого я отримав 120 набоїв калібру 5.45.

З часом руки загоїлись, шкіра загрубіла, а зброя стала продовженням руки. Ми стали частиною Територіальної оборони, вистоявши довжелезні черги під Київськими військовими комісаріатами і штабами.

Не можу сказати, що війна стала несподіванкою. З листопада я вже фактично працював на проєкті LIGA.net «Сприяння протистоянню російській дезінформації в українських медіа». Ми діяли в ситуації, коли західні розвідки і керівництво в першу чергу США та Великої Британії попереджали світ і саму Україну про те, що російська федерація здійснить повномасштабне військове вторгнення до нашої країни [287] і планує влаштувати натуральний геноцид з концтаборами [288], що пізніше й сталося в містах поряд з Києвом — Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці [289].

З кінця листопада ми вивчали величезну кількість інформації. Попередження про вторгнення, наростання обсягів російської дезінформації, часто суперечливі заяви українських високопосадовців, які не хотіли вірити в те, що буде війна. Але довелося повірити, коли перші ракети вдарили по українських містах.

Ми чекали цього дня з тривогою і в постійному напруженні. І він настав.

Війна стала переломними моментом не лише в історії України, а й в усьому світі спричинить далекосяжні наслідки. Можливо, вони в повній мірі стануть відчутними дещо пізніше й наростатимуть повільніше, але вони будуть. Такий сьогодні світ. Все взаємопов'язано.

Дезінформація стала важливою частиною підготовки до цієї війни. Як сказав один із моїх побратимів, професор історії Ігор Жалоба, нерв цієї війни відчувався. Попереду були події, які запустять нові кризові процеси не лише в країні, що стала жертвою агресії, але й світові.

І війна на інформаційному та смисловому полі бою розгорнеться з новою силою. Дезінформація знову стане інструментом в руках агресора, а можливість боротися з цим явищем стане сумнівною.

Обидві історії — короткі ілюстрації з життя автора, які мали місце на тлі двох масштабних подій, які прямо або опосередковано впливають або ще вплинуть на кожну країну і людину у світі. Вони чинять каскадний вплив. Про нього ми матимемо можливість поговорити детально.

Пандемічна криза

Пандемія COVID-19 дуже швидко вийшла за межі природної події та кризи медичного характеру. Світ знає не один випадок глобальної пандемії чи локальних спалахів інфекційних хвороб у різних точках світу. Деякі пандемії залишили надзвичайно помітний слід у світовій історії. Іспанський грип, чума Юстиніана, Чорна смерть... усі вони справили разючий вплив на розвиток людства. Проте пандемія коронавірусу стала кризою такого масштабу і характеристик, яких досі не сягала жодна інша подія в плані соціальних наслідків.

Безпрецедентною її робить низка факторів. Поширення і вплив технологій, які забезпечують небувалу досі швидкість переміщення людей, товарів, особливо інформації, у світі. Щільність населення світу та соціальних зв'язків і ділових контактів. Масштаб переміщення людей з метою туризму, роботи, переселення тощо. Не дивно, що поява такої хвороби, як COVID-19, негайно спричинила стрімке та глобальне її розповсюдження. Настільки швидке, що уряди навіть деяких розвинених країн виявилися нездатними достатньо оперативно реагувати на ситуацію. А суспільства не були готові до того, щоб сприйняти навіть запізнілі й найбільш очевидно необхідні обмежувальні заходи.

У цій книзі показано погляд на пандемію як **на кризу** — **екстраординарну подію або явище, що несе загрозу та порушує усталений життєвий уклад.** Тільки в цьому випадку криза